

Vi har aldrig varit rikare än nu. Vi lever längre och antalet friska år sägs aldrig ha varit så många. Ändå verkar något vara fel. Vi vill eller orkar inte jobba mer än till 59 års ålder i genomsnitt, vi blir allt ovilligare att sätta barn till världen och tecken på psykisk ohälsa kryper neråt i åldrarna. Det finns rön som tyder på att 30-åringarna som grupp aldrig varit i så dålig fysisk och psykisk form som idag. Dessa oroande tendenser har väckt berättigat politiskt intresse. Under senare tid har flera målsättningar avseende hur vi lever våra liv formulerats av regeringsföreträdare både i intervjuer och offentliga dokument, exempelvis den senaste regeringsförklaringen:

1. Stressen och utbrändheten måste minska både av rent mänskliga skäl och för att bryta trenden mot ökade sjukskrivningar och allt lägre faktisk pensionsålder.
2. Barnafödandet måste öka kraftigt från dagens nivå på 1,5–1,6 barn per kvinna.
3. Jämställdheten i arbetslivet måste öka så att det blir fler kvinnor på höga beslutspositioner och löneskillnaderna mellan kvinnor och män minskar.
4. Heltidsarbete bör vara normen för dem som deltar i arbetslivet.

Är dessa mål förenliga? Vad skulle kunna leda till att åtminstone några av dem uppnås? Och förs en sådan politik idag?

Låt oss utgå från den inte orimliga tanken att stress och utbrändhet kan hänga ihop med en allt för hög total arbetsbelastning under lång tid och att detta leder till att människor permanent lämnar arbetsmarknaden långt före ordinarie pensionsålder (nu tänkt att bli 67 år).

Jobbar vi då för mycket? För att svara på den frågan måste man titta på det totala arbetet, dvs. både marknadsarbetet och det obetalda egenarbetet. En sådan kartläggning gjordes 1997 i den s.k. Tjänstebeskattningsutredningen (SOU 1997:17) under Dan Anderssons ledning. Som framgår av staplarna här intill jobbar vi totalt närmare 14 miljarder timmar i Sverige. Men klart mindre än hälften av det totala arbetet beräknas utgöras av beskattat arbete i marknadssektorn, dvs. det vi i dagligt tal menar med arbete. Den största delen av arbetet utgörs av det obetalda egenarbetet. Detta arbete är dessutom mycket ojämnt fördelat, vilket framgår av tabellen, där det totala arbetet för kvinnor och män i olika ålder och familjesituationer anges. Det totala arbetet har dessutom delats upp på förvärvsarbete respektive hemarbete. Siffrorna kommer från SCB:s stora tidsanvändningsundersökning som gjordes 1990/91. En ny undersökning är på gång, men vi får tills vidare låta oss nöja med dessa siffror. Det finns heller inga starka skäl att tro att de hunnit bli särskilt missvisande.

Vi ser där att småbarnsföräldrar, i synnerhet småbarnsmammor, har en exceptionell arbetsbörda i form av hemarbete – ca 50 timmar per vecka i genomsnitt. Det totala hemarbetet i hushåll med barn under 7 år ligger på 75 timmar per vecka. Att jobba heltid inkl. arbetsresor motsvarar ca 45 timmar per vecka. Om båda arbetar heltid, familjen saknar hjälp utifrån och om man skall tro dessa siffror, så skulle det innebära en total arbetstid i familjen på 165 timmar (90 + 75) eller ca 82 timmar per förälder och vecka. Observera att den totala arbetsbördan inte nödvändigtvis blir mindre av att hushållet är helt jämställt i meningen att både mannen och kvinnan utför lika mycket hemarbete. Att ha barn är således mycket tidskrävande. Idag hör man ofta människor, särskilt småbarnsföräldrar, säga saker i stil med att ”man hinner inte vara människa längre, det är bara ’måsten’ från morgon till kväll”. Vardagsobservationer som dessa stämmer som vi kan se väl överens med statistiken.

Tidsåtgång för förvärvs- och hemarbete för män och kvinnor i Sverige 1990/91, några representativa kategorier och i genomsnitt (tim:min per vecka).

Ålder, kategori	Män			Kvinnor		
	Förv. arb.	Hemarb.	Totalt	Förv. arb.	Hemarb.	Totalt
25–44 år, ensamst. utan barn	39:11	15:39	54:50	34:44	19:58	55:42
25–44 år, gifta/sambo. utan barn	41:58	19:55	61:53	33:06	24:46	57:52
gifta/sambo med yngsta barn 0–6 år	44:39	25:53	70:32	19:05	49:43	68:48
gifta/sambo med yngsta barn 7–18 år	46:53	20:00	66:53	32:52	33:00	65:52
45–64 år, ensamst. utan barn	33:40	20:05	53:45	29:56	27:27	57:23
45–64 år, gifta/sambo. utan barn	38:31	20:55	59:26	25:11	32:27	57:38
20–64 år, samtliga	41:06	20:09	61:15	27:16	33:17	60:33

Anm: Tiden för förvärvsarbete inkluderar tidsåtgång för resor till och från arbetet.
Källa SCB.

Den som argumenterar för att barnafödandet bör öka kraftigt samtidigt som båda föräldrarna bör jobba heltid (förutom under föräldraledigheten då en av föräldrarna endast är tänkt att arbeta hemma) borde för sin trovärdighets skull visa hur detta är möjligt rent tidsmässigt. Ett första steg är förstås att visa att det är teoretiskt möjligt. I ett andra steg bör denne också visa hur det är möjligt för en person med genomsnittliga fysiska och psykiska resurser att klara detta utan att hamna i riskzonen för stress och utbrändhet. (Frågan hur makarna skall hinna underhålla sitt äktenskap lämnar jag därhän.)

Alla är dock inte i den fas av livet då de har ansvar för barn. Då är det säkert möjligt att jobba heltid för båda i ett hushåll med två vuxna i yrkesaktiv ålder, men vi ser att även i dessa hushåll motsvarar det obetalda egenarbetet mer än ett heltidsarbete (ca 53 timmar per vecka). Och den totala arbetsbelastningen på hushållet, även om hemarbetet delas lika, är mycket högt.

Är då slutsatsen av detta att vi i Sverige jobbar för mycket? Ja, 14 miljarder arbetade timmar kan mycket väl vara för mycket och eftersom det totala arbetet är ojämnt fördelat mellan individer så hamnar många antagligen i riskzonen för utbrändhet. Pressen verkar ha ökat ytterligare under de allra senaste åren när arbetsmarknaden förbättrats och antalet arbetade timmar på marknaden återigen ökat; ungefär hälften av sysselsättningsökningen på 400 000 jobb sedan botten 1997 motsvaras av ökade sjukskrivningar.

Är då lösningen en allmän arbetstidsförkortning för alla, t.ex. att vi minskar tiden vi arbetar på marknaden med en halv miljard timmar per år? Nej! Hela vårt välstånd bygger på

specialisering och arbetsfördelning. När alla yrkesaktiva människor ägnar mindre tid åt att utföra arbetsuppgifter professionellt på jobbet blir alternativet egenarbete. Ett högt utvecklat samhälle förutsätter att vi jobbar i specialiserade företag och organisationer som till den helt övervägande delen producerar tjänster av olika slag som gör att Sverige fungerar väl: snöröjning som gör att vi kan ta oss dit vi vill utan tidsspillan, bra sjukvård som är tillgänglig när vi behöver den så att vi snabbt blir återställda, god service för våra äldre anhöriga, god tillgänglighet och servicenivå i detaljhandel och banker, myndigheter och vårdcentraler som har öppet när vi har behov av dem, skolor som erbjuder föräldrasamtal på kvällstid så man inte måste ta semester för att delta osv.

Om alla människor går hem tidigare från jobbet sjunker hela servicenivån och många arbetsuppgifter måste istället utföras som obetalt egenarbete. Men när arbetsuppgifter flyttas från yrkesmässigt utförande till egenutförande sjunker i regel produktiviteten kraftigt, dvs. tidsåtgången ökar för att utföra uppgifter. Alternativt blir inte uppgifterna utförda alls, t.ex. snön blir liggande kvar på gatorna eller en människa dör i onödan i operationskön, vilket innebär lägre levnadsstandard. Kort sagt, Sverige blir ett jobbigare och sämre land att leva i.

Det rimligaste sättet att minska den totala arbetstiden är att flytta arbetsuppgifter från den obeskattade till den beskattade/yrkesmässiga sektorn: mer måleriarbete blir yrkesmässigt utfört, servicenivån och tillgängligheten i detaljhandeln blir större, vi äter lite mer yrkesmässigt tillagad mat, slutstädningen ingår när vi hyr stuga i fjällen, servicenivån på äldreboendet är inte så låg att det förutsätter insatser av anhöriga som redan är hårt belastade. Exempelen skulle kunna mångfaldigas.

Det gäller således att skapa en god cirkel för tjänstesektorns utveckling i vid mening om tiden skall kunna räcka till för människor. Varför inträffar då inte detta? Huvudskälet är mycket höga skatter på arbete och arbetsmarknadsregleringar och lönesystem som är mer anpassade till det gamla bruket än till det moderna tjänstesamhället. Detta gör att tjänsterna för det första blir väldigt dyra i förhållande till vad man själv tjänar efter skatt och marknaden slås lätt undan för den yrkesmässiga produktionen. Ett annat problem är att tjänsterna kanske inte är tillgängliga när vi själva är lediga p.g.a. att löneavtalen gör dem mycket dyra när efterfrågan är hög, t.ex. att hålla butiker öppna och välbemannade på söndagar eller att ha en god tillgänglighet till akutsjukvård och polistjänster på helgnätterna. Ett tredje problem är att möjligheterna är små att få arbeta på andra villkor än de som framförhandlats för att passa den genomsnittlige 40-åringen. Detta gör det ogörligt för många att fortsätta arbeta när de blir äldre. För en 40-åring med barn i skolåldern är söndagsarbete kanske att betrakta som obekvämt arbetstid, men för en ung student eller en friluftsentresserad 65-åring är det kanske precis tvärtom.

Men utan yrkesmässig produktion blir det ingen produktivitetssökning och produktutveckling: firmorna som hela dagarna ägnar sig åt att renovera hus har förutsättningar att bli allt bättre på detta, medan jag själv som kanske gör ett ryck vart tionde år knappast blir duktigare från gång till gång; företaget som specialiserar sig på att leverera god mat till äldre med utnyttjande av modern teknik kommer efter hand att göra detta allt effektivare, osv. Om inte fler arbetsuppgifter utförs yrkesmässigt och efterhand på ett allt tids- och kostnadseffektivare sätt, då ökar också skattebasen mindre. Kvaliteten och omfattningen på vård, skola, omsorg, transportsystem, polis och rättsväsende kan då inte hålla jämna steg med behoven. Det krävs ingen större inlevelseförmåga för att förstå att detta leder till ytterligare anspråk på vår redan alltför ansträngda tidsbudget.

Jan Rydhs sjukförsäkringsutredning som presenterades den 8 januari försöker komma tillrätta med de ökande sjukskrivningarna och utbrändheten. Han vill tvinga företagen att vidta kostsamma åtgärder, men där ligger inte lösningen. Istället krävs institutionella förändringar som bereder vägen för framväxten av ett samhälle som är annorlunda organiserat än dagens.

Det är om hindren för framväxten av ett modernt tjänstesamhälle avlägsnas som det blir möjligt att skapa ett samhälle som frigör tillräckligt med tid för det som idag efterlyses av så många: fler barn, minskad stress och utbrändhet, fler kvinnor som satsar på att skaffa sig makt i näringslivet och att vi vill och kan arbeta fram till 67 års ålder. En expanderande tjänstesektor skulle också innebära en kraftigt ökad efterfrågan på arbetskraft inom de kompetensområden som domineras av kvinnor, vilket skapar förutsättningar för att deras genomsnittliga lönenivå skall stiga i förhållande till männens. Huruvida enskilda människor vill jobba hel- eller deltid under ett visst skede av sitt liv är däremot en fråga som borde vara upp till den enskilde att besluta om.

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi, Handelshögskolan